

त्रित आत्म्यः, कुत्स आङ्गिरसो वा। विश्वे देवाः। पङ्क्तिः, ८ यवमध्या महाबृहती, १९ त्रिष्टुप्।

चन्द्रमा^१ अप्सव^२न्तरा सुपर्णो^३ धावते दिवि।

न वो^४ हिरण्यनेमयः पदं विन्दन्ति विद्युतो वित्तं मे^५ अस्य रौदसी ॥ १.१०५.०१

दिवि- हृदयाकाशे। अप्सु अन्तः- जीवाधारशक्तिप्रवाहमध्ये। सुपर्णः- शोभनपतनः। चन्द्रमा- चन्द्रोपलक्षितरसः। आ- मर्यादया। आङ् मर्यादायाम्। धावते- चलति। विद्युतः- द्योतमानाः। हिरण्यनेमयः- हितरमणीयधाराः। वः- युष्माकं। पदम्। न विन्दन्ति- न मे भावनानि लभन्ते। मच्चित्तं रसधारां नानुभवतीति भावः। मे- मम। अस्य- एतस्य मन्त्रस्य रहस्यम्। रौदसी- द्यावापृथिव्यौ शरीरमनसी वा। वित्तम्- जानीतम् ॥१॥

अर्थमिद्धा^६ उ^७ अर्थिन^८ आ जाया युवते^९ पतिम्।

तुञ्जाते^{१०} वृष्ण्यं^{११} पयः^{१२} परिदाय^{१३} रसं^{१४} दुहे^{१५} वित्तं मे^{१६} अस्य रौदसी ॥ १.१०५.०२

अर्थिनः- पुरुषार्थजिज्ञासवः। अर्थ- पुरुषार्थम्। प्राप्नुवन्ति। जाया- पत्नी। पतिम्- भर्तारम्। युवते- प्राप्नोति। वृष्ण्यं पयः- वीर्यम्। तुञ्जाते- जायापती आदत्तः। तुजि आदाने। रसम्। परिदाय- आदाय। दुहे- सन्दुग्धे। पुत्ररूपेण जनयति ॥२॥

मो^{१७} षु देवा^{१८} अदः^{१९} स्वश्रव^{२०} पादि दिवस्परि।

मा सोम्यस्य^{२१} शम्भुवः^{२२} शूने^{२३} भूम कदा^{२४} चन^{२५} वित्तं मे^{२६} अस्य रौदसी ॥ १.१०५.०३

देवाः- देवताः । दिवस्परि- चिदाकाशे । अदः- तत् । स्वः- अस्मज्ज्योतिर्मयं ध्यानम् । मो- मा ।
सु- एव । अव पादि- अवपन्नं प्रभ्रष्टं भवतु । सोम्यस्य- रससंबन्धिनः । शंभुवः- मङ्गलस्य ।
शूने- अपगमने । कदा चन- कदाचन । मा भूम । शोभनरसमयमस्मच्चित्तं सदा भवत्विति
भावः ॥३॥

यज्ञं पृच्छाम्यवमं स तदूतो वि वोचति ।

कं ऋतं पूर्वं गतं कस्तद्विभर्ति नूतनो वित्तं मे अस्य रौदसी ॥ १.१०५.०४

अवमम्- आधारम् । यज्ञम्- अग्निम् । पृच्छामि । सः- अग्निः । दूतः । तत् । वि- विशेषेण ।
वोचति- वदतु । पूर्वं- पुरातनम् । ऋतम्- प्रकृतिनियतिभूतसत्यम् । क्व गतम् । नूतनः-
अभिनवः । कः । तत् । विभर्ति- धारयति ॥४॥

अमी ये देवाः स्थनं त्रिष्वारौचने दिवः ।

कद्वं ऋतं कदनृतं कं प्रत्ना व आहुतिर्वित्तं मे अस्य रौदसी ॥ १.१०५.०५

ये देवाः । दिवः- दिव्यप्रज्ञायाः । आ रोचने- प्रकाशसद्गानि । स्थन- भवथ । अमी- ते यूयम् । त्रिषु-
भूर्भुवःसुवराख्येषु त्रिषु धामस्वपि । स्थन- भवथ । कत्- कुत्र । वः- युष्माकम् । ऋतम्-
प्रकृतिनियत्याख्यसत्यम् । कत्- कुत्र । अनृतम्- असत्यम् । क्व । प्रत्ना- सनातनम् । वः-
युष्माकम् । आहुतिः- आह्वानसाधनं चरुपुरोडाशध्यानभावनादिहव्यम् ॥५॥

कद्वं ऋतस्य धर्णसि कद्वरुणस्य चक्षणम् ।

कदर्यम्णो महस्पथाति क्रामेम दूढ्यौ वित्तं मे अस्य रौदसी ॥ १.१०५.०६

ऋतस्य- प्रकृतिनियतेः । धर्णसि- धारणम् । कत्- क्व । वरुणस्य- ऋताधिदैवतस्य । चक्षणम्- दर्शनं विद्या वा । कत् । पथा- येन मार्गेण । महः- महतः । दूढ्यः- दुर्धियः दुःसंस्कारान् । अति क्रामेम- अतितरेम । सः । अर्यम्णः- आर्यशीलाधिदैवतस्य शोभनमार्गः । कत् ॥६॥

अहं सो अस्मि यः पुरा सुते वदामि कानि चित् ।

तं मा व्यन्त्याध्यो३ वृको न तृष्णजं मृगं वित्तं मे अस्य रौदसी ॥ १.१०५.०७

सुते- रसनिष्पत्तौ । यः । पुरा । कानि चित् । कतिपयानि मन्त्रस्तोत्राणि । वदामि- अब्रवम् । सः । अहम् । अस्मि । तम्- तादृशम् । तृष्णजम्- पिपासासहितम् । मृगम्- हरिणमिव जिज्ञासन्तम् । मा- माम् । वृकः- आदानशीलचित्तभावनम् । वृक आदाने । आध्यः- आधयः मनोव्यथाः । व्यन्ति- अदन्ति खेदयन्तीति भावः ॥७॥

सं मा तपन्त्यभितः सपत्नीरिव पर्शवः ।

मूषो न शिश्रा व्यदन्ति माध्यः स्तोतारं ते शतक्रतो वित्तं मे अस्य रौदसी ॥ १.१०५.०८

मा- माम् । सपत्नीरिव- बह्व्यः परस्परविरोधिन्यः पत्न्य एकं भर्तारमिव । अभितः । पर्शवः- पार्श्ववर्तिबन्धनानि । सम्- सम्यक् । तपन्ति- क्लेशयन्ति । मूषः- स्तेनाः । मुष स्तेये । शिश्रा- शुचीन् वरार्हान् भोगान् । ष्णा शौचे । व्यदन्ति- विशेषेण भुञ्जन्ति । न- इव । ते- भवतः । स्तोतारम्- स्तुतिपरम् । शतक्रतो- अनन्तप्रज्ञ । आध्यः- आधयो मनः क्लेशाः । मा- माम् । क्लेशयन्ति ॥८॥

अमी ये सप्त रश्मयस्तत्रा मे नाभिरातता ।

त्रितस्तद्वेदास्यः स जामित्वाय रेभति वित्तं मे अस्य रौदसी ॥ १.१०५.०९

ये । अमी- ते । सप्त रश्मयः- भूर्भुवरादिसप्तस्थानस्थाः सप्तचित्किरणविशेषाः । तत्र- तेषु । मे-
मम । नाभिः- मध्यः सारः । आतता- विस्तीर्णः क्लृप्तः । आप्त्यः- आप्तहितकारीति वैदिककोशः ।
त्रितः- तीर्णतमस्तिरस्कृताज्ञानः । सः । जामित्वाय- चिद्रश्मिभिः स्वबान्धव्यख्यापनाय । रेभति-
तान् स्तौति । रेभृ शब्दे ॥९॥

अमी ये पञ्चोक्षणो मध्ये तस्थुर्महो दिवः ।

देवत्रा नु प्रवाच्यं सध्रीचीना नि वावृतुर्वित्तं मे अस्य रौदसी ॥ १.१०५.१०

ये । महो दिवः- महाकाशे । तस्थुः- स्थितवन्तः । अमी- ते । पञ्चोक्षणः- पञ्चवर्षकाः । तन्न
इन्द्रस्तद्वरुणस्तदग्निस्तदर्यमा तत्सविता चनो धादिति श्रुतेः त एव पञ्चवर्षकाः । देवत्रा- देवेषु । नु-
क्षिप्रम् । प्रवाच्यम्- प्रशंसनीयम् । सध्रीचीनाः- सहाञ्चन्तः । ते युगपदेव अस्मद्विः
स्वीकरणायागच्छन्तीति भावः । नि वावृतुः- स्वीकरणानन्तरं निवर्तन्त इति भावः ॥१०॥

सुपर्णा एत आसते मध्यं आरोधने दिवः ।

ते सैधन्ति पथो वृकं तरन्तं यह्वतीरपो वित्तं मे अस्य रौदसी ॥ १.१०५.११

दिवः- चिदाकाशसंबन्धिनि । आरोधने- चित्तवृत्तिनिरोधे । एते । सुपर्णाः- पक्ष्युपलक्षितमोक्षाः ।
आसते- वर्तन्ते । ते- अमी । यह्वतीः- महतीः । अपः- उदकोपलक्षितजीवशक्तिधाराः । तरन्तम्-
तर्तुकामाय । पथः- मार्गात् । वृकम्- तदादानकरं परिपन्थिनं दुःसंस्कारम् । सैधन्ति-
निषेधन्ति ॥११॥

नव्यं तदुक्थ्यं हितं देवासः सुप्रवाचनम् ।

ऋतमर्षन्ति सिन्धवः सत्यं तातान् सूर्यो वित्तं मे अस्य रौदसी ॥ १.१०५.१२

देवासः- देवताः । सुप्रवाचनम्- सुष्ठु वाचयितुं शक्यम् । नव्यम्- अयातयाममगतरसम् । हितम्- सर्वेषां हितम् । तत्- तम् । उक्थ्यम्- मन्त्रम् । अर्षन्ति- प्रेरयन्ति । सिन्धवः- आपो जीवाधारशक्तिप्रवाहाः । ऋतम्- प्रकृतिनियतिभूतसत्यम् । अर्षन्ति- प्रेरयन्ति । सूर्यः- आत्मा । सत्यम्- स्वप्रकाशं चिन्मयं सत्यम् । ततान- विस्तृतवान् ॥१२॥

अग्ने तव त्यदुक्थ्यं देवेष्वस्त्याप्यम् ।

स नः सत्तो मनुष्वदा देवान्यक्षि विदुष्टरो वित्तं मे अस्य रौदसी ॥ १.१०५.१३

अग्ने- सर्वभूतहितक्रतो । तव- भवतः । त्यत्- सा । उक्थ्यम्- मन्त्रात्मिका । आप्यम्- व्याप्तिः । देवेषु- देवतासु । अस्ति- भवति । सः- तादृशः । मनुष्वत्- अवबोधरसवदाप्तः । मनु अवबोधने । विदुष्टरः- विद्वत्तमः । सत्तः- निषण्णः सन् । देवान्- द्योतनशक्तीः । आ- मर्यादया । नः- अस्मदर्थम् । यक्षि- उपास्व ॥१३॥

सत्तो होता मनुष्वदा देवाँ अच्छा विदुष्टरः ।

अग्निर्हव्या सुषूदति देवो देवेषु मेधिरौ वित्तं मे अस्य रौदसी ॥ १.१०५.१४

सत्तः- निषण्णः । होता- आह्वाता । मनुष्वत्- अवबोधरसवदाप्तः । विदुष्टरः- विद्वत्तरः । देवान्- द्योतनशक्तीः । अच्छा- अभिलक्ष्य । आ- मर्यादया यजति । मेधिरः- ज्ञानी । देवः- द्योतनशीलः । अग्निः । हव्या- चरुपुरोडाशध्यानभावनात्मकानि हव्यानि । सुषूदति- क्षरणं करोति । षूद क्षरणे ॥१४॥

ब्रह्मा कृणोति वरुणो गातुविदं तमीमहे ।

व्यूर्णोति हृदा मतिं नव्यो जायतामृतं वित्तं मे अस्य रौदसी ॥ १.१०५.१५

वरुणः- ऋताधिदेवता । ब्रह्म- मन्त्रम् । कृणोति- अस्मद्धृदये करोति । गातुविदम्- सामगानविदम् ।
तम्- तादृशम् । ईमहे- मन्त्रसाधनार्थं याचामहे । हृदा- हृदयेन । मतिम्- ज्ञानम् । व्यूणोति-
प्रकाशयति । ऋतम्- प्रकृतिनियत्यात्मकसत्यभूतः । नव्यः- अभिनवो वरुणः । जायताम्-
अस्मत्प्रतिभायां प्रादुर्भवतात् ॥१५॥

असौ यः पन्था आदित्यो दिवि प्रवाच्यं कृतः ।

न स देवा अतिक्रमे तं मर्तासो न पश्यथ वित्तं मे अस्य रौदसी ॥ १.१०५.१६

यः । असौ- सः । आदित्यः- अखण्डप्रकृतिमयः । पन्थाः- शोभनमार्गः । दिवि- चित्ताकाशे ।
प्रवाच्यम्- मन्त्रो यथा भवति तथा । कृतः- विरचितः । देवाः- हे देवताः । सः- शोभनमार्गः । न
अतिक्रमे- भवद्भिर्नातिक्रमितुं शक्यः । उत्पथगामिनो भवितुं न शक्ता देवा इति भावः । तम् ।
मर्तासः- मनुष्याः । न पश्यथ- न पूर्णतया जानीथ ॥१६॥

त्रितः कूपेऽवहितो देवान्हवत ऊतये ।

तच्छुश्राव बृहस्पतिः कृण्वन्नंहूणादुरु वित्तं मे अस्य रौदसी ॥ १.१०५.१७

त्रितः- स्वरूपतस्तीर्णतमस्तिरस्कृताज्ञानः । कूपे- बन्धने । अवहितः- पातितः बद्ध इति भावः ।
ऊतये- रक्षायै । देवान् । हवत- आह्वयति । तत्- तदाह्वानम् । बृहस्पतिः- मेधाधिदेवता । शुश्राव-
अशृणोत् । अंहूणात्- पापमयात् कुटिलत्वात् । उरु- विस्तारभावम् । कृण्वन्- कुर्वन्नुद्धरति ॥१७॥

अरुणो मा सकृद्वृकः पथा यन्तं ददर्श हि ।

उज्जिहीते निचाय्या तष्टेव पृष्ठ्यामयी वित्तं मे अस्य रौदसी ॥ १.१०५.१८

अरुणः- आरोचमानः । वृकः- विवृतज्योतिष्कः सोम इति यास्कः । अयमेव वृकशब्दस्य प्रकरणार्थो
यास्कमते । पथा- शोभनमार्गेण । यन्तम्- गच्छन्तम् । मा- माम् । सकृत् । ददर्श- अपश्यत् ।
हि- खलु । निचाय्य- दृष्ट्वा । पृष्ठ्यामयी- कठिनकर्मजनितश्रमस्पृष्टः । तष्टेव- शिल्पीव ।
उज्जिहीते- उद्गच्छति ॥१८॥

एनाङ्गूषेण वयमिन्द्रवन्तोऽभि ध्याम वृजने सर्ववीराः ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥ १.१०५.१९

एन- अनेन । आङ्गूषेण- मन्त्रेण । वयम् । इन्द्रवन्तः- ईशानसामर्थ्यवन्तः । वृजने-
वृष्ट्यावारकशक्तिभिर्जनितान्निकार्याख्ययुद्धे इत्याधिभौतिके ।
मूलशक्तिप्रवाहरोधकशक्तिभिर्जनितध्यानभावनादियुद्धे इत्याध्यात्मिके । सर्ववीराः-
सकलवीर्यसंपन्नाः । अभि- अभितः । आभिमुख्येन वा । स्याम- भवाम ॥१९॥